

УДК 373.5.0642.2:17.022.1

**РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН МІЖ УЧИТЕЛЕМ І УЧНЯМИ В НАВЧАЛЬНО-
ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ**

О.В.Волошина

Анотація. У статті розглядаються питання моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: аксіологія, цінності, ціннісні орієнтації, моральні відносини.

Аннотация. В статье анализируется значение моральных отношений между учителем и учащимися в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: аксиология, ценности, ценностные ориентации, моральные отношения.

Abstract. This paper deals with the moral relations between teacher and students in the educational process.

Keywords: axiology, value, values, moral attitudes.

Запорукою успішної розбудови української держави, подолання загальної кризи в суспільстві є духовне відродження народу. Майбутнє ж української нації залежить від змісту моральних цінностей, які закладаються в серця молодих людей, і від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя.

Оновлення освітньої системи, її демократизація вимагають посилення уваги до пошуку нових шляхів удосконалення виховання учнівської молоді. У Законі "Про освіту", у національній програмі "Освіта" (Україна XXI ст.) та в Національній доктрині розвитку освіти Україна XXI ст. визначено основні тенденції формування загальнонародських моральних цінностей учнів шкільного віку у розв'язання нагальних проблем сучасності.

У Законах України „Про вищу освіту”, „Про освіту”, в Державній національній програмі „Освіта” („Україна XXI століття”), у Концепції національного виховання, в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, у Програмі „Вчитель” акцентується увага на тому, що основною силою модернізації системи освіти є педагог, високий рівень освіти та фахової підготовки якого передбачає сформованість моральних цінностей.

Проблема формування загальнонародських моральних цінностей особистості є ключовою для всіх наук про людину: філософії, історії, соціології, права, культурології, психології, педагогіки. Педагоги (І.Бех, Є.Бондаревська, А.Глущенко, М.Євтух, Є.Зеленов, С.Золотухіна, О.Сухомлинська, Г.Шевченко) зазначають, що загальнонародські моральні цінності є провідним механізмом впливу на особистість та її поведінку, вказують на шляхи реалізації духовно-морального потенціалу різних освітніх систем.

Мета статті: розкрити значення моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі.

У другій половині ХХ ст. почала активно розроблятися така наукова галузь, як аксіологія. Поняття "аксіологія"* було введено французьким філософом П.Лапі (1902) і позначало галузь філософії, що досліджує ціннісну проблематику.

Одним з перших у педагогічній науці проблему цінностей освіти проаналізував Н.Нікандров [3], пояснюючи увагу до педагогічної аксіології наявністю справжньої соціальної кризи, яка виражається, насамперед, у занепаді моральності в суспільстві, підміні духовних цінностей.

В.Сластьонін вважає, що педагогічна аксіологія – галузь педагогічних знань, що розглядає освітні цінності з позиції значущості самої людини, організацію системи освіти на основі визнання цінності самої освіти. Предметом педагогічної аксіології є формування ціннісної свідомості, ціннісного ставлення й ціннісної поведінки особистості. Педагогічна аксіологія розглядає цінності як специфічні утворення в структурі індивідуальної або суспільної свідомості, які є ідеальними зразками і орієнтирами діяльності особистості та суспільства. Педагогічна аксіологія, спираючись на етичні вчення філософів і на трактування теорії цінностей, виокремлює цінності педагогічної діяльності, які визначаються гуманістичними ідеалами й утворюють фундамент професійної культури вчителя [5, 92].

Аксіологічний підхід органічно властивий гуманістичній педагогіці, оскільки людина розглядається в ній як вища цінність суспільства й самоціль суспільного розвитку. В зв'язку з цим аксіологія може розглядатися як основа нової філософії освіти й відповідно – методології сучасної педагогіки.

Аксіологічна система в потрактуванні І.Д.Беха, К.О.Абульханової-Славської розвивається в динамічно мінливих відносинах, орієнтованих на життєві цінності. На вищому рівні відносин реалізуються духовні цінності. У цих умовах затверджується цінність іншої людини, що є найважливішою передумовою оптимального функціонування освітньої сфери. Крім того, такий підхід вимагає величезних щиросердечних сил, такту, доброти.

Моральні відносини між учителем і учнем виконують подвійну функцію: з одного боку, це метод педагогічного впливу на учнів, а з іншого – умова педагогічного процесу. На практиці обидва ці аспекти перебувають в єдності, а їх розгляд означає з'ясування ролі моральності в навчально-виховному процесі.

Які саме моральні стосунки створюють найсприятливіші умови для навчання й виховання? Відповідь на це питання випливає із завдань школи, що спрямовані на виховання всебічно розвинутої особистості, щасливої людини. Аксіологічний підхід є методологічним орієнтиром сучасної української освіти. «Основні орієнтири виховання учнів...» – державна програма виховання дітей та молоді, метою якої є «створення ціннісної моделі виховної системи на основі національних та загальнонародських цінностей». У Програмі виокремлено зміст і форми роботи з учнями. В основній школі особлива увага звертається на формування образу «Я», самосвідомості, оцінних умінь і моральної мотивації підлітків. Виокремлено напрями аксіологічного підходу: усвідомлення цінностей особистого спілкування, ціннісного ставлення до праці, до природи, до культури й мистецтва, до суспільства і держави» [4].

Виховання людини потребує, щоб стосунки між учителем і учнями були насамперед людськими, гуманними, що передбачає повагу і любов, довір'я і приязність, природність і невимушеність. Тільки тоді можна по-справжньому пізнати учня. Природно, що гуманні стосунки між учителем і учнем не створюються автоматично, вони – результат великих зусиль учителя.

Практика побудови в школі нормальних людських взаємин між учителем і учнем виробила низку моральних вимог, які висуваються до освітян і серед яких можна виділити, передусім, такі: знати й вивчати учнів, поважати їх, бути тактовним з ними, поважати учнівський колектив тощо. Ці вимоги, як це очевидно, є вимогами насамперед професійними, однак вони мають і свій моральний бік.

Як і всі моральні відносини, стосунки між учителем і учнем – двосторонні: учитель і учень впливають один на одного, взаємодіють між собою.

Проте суб'єкти цього процесу взаємовпливу – не рівноцінні: найбільш активними домінуючим виявляється вчитель. Його моральні погляди й переконання, почуття і звички, дії і вчинки мають вирішальний вплив як на формування моральності учня, так і на стосунки, що складаються між учителем і учнями, оскільки педагог, внаслідок свого професійного обов'язку, формує ці взаємини свідомо.

Моральні риси вчителя й моральні відносини, що складаються між ним і учнями, пронизують весь навчально-виховний процес і виявляються в будь-якому виді діяльності самого вчителя: готується він до уроку чи опитує учнів, пояснює їм новий матеріал чи перевіряє виконання домашніх завдань, робить зауваження учневі за його аморальний вчинок чи співчуває тому, хто зазнав невдачі.

Відносини між учителем і учнями, побудовані на довірі, повазі й любові, створюють сприятливі обставини для педагогічного процесу. Вони зумовлені не тільки внутрішніми потребами цього процесу, а й конкретними цілями того чи іншого класу.

«Ми відповідаємо за тих, кого ми приручили... Людина – це насамперед відповідальність...» – ці слова Сент-Екзюпері з його казки для дорослих «Маленький принц» облетіли весь світ.

Учитель, який любить дітей, завжди дасть учневі можливість проявити себе з кращого боку, показати свої знання й здібності, повірити у власні сили. Він прагне викликати в учнів позитивні емоції, почуття радості й впевненості в собі.

Любов до дітей справляє великий вплив на вихованців і створює сприятливу духовну атмосферу для педагогічної творчості. Діти часто потребують уваги і добре відчують її. Під впливом ласкавого, приязного до них ставлення вчителя вони почувають себе впевненіше.

Любов до дітей – характерна моральна риса всіх видатних педагогів минулого й сучасності. Вона зумовлена гуманістичною спрямованістю їхньої діяльності.

Тридцять два роки свого життя віддав дітям видатний педагог А.Макаренко. Любов до дітей стала для нього органічною потребою і виявлялась завжди непомітно, між іншим, у турботі про них, чи в добромому до них слові, чи в підтримці або допомозі.

Про А.Макаренка говорили, що він згорав у вогні дієвої любові до дітей.

В.Сухомлинський підкреслював: «Школа – це насамперед учитель. Особистість учителя – наріжний камінь виховання. Усе, що здійснюється у процесі виховної роботи: формування поглядів, переконань, ідеалів, світогляду, інтересів, захоплень – усе, як у фокусі, сходиться в особистості педагога» [6, с.181].

Моральним орієнтиром педагог стає не тоді, коли на кожному уроці висловлює істини, а тоді, коли його ставлення до людини ... є зразком, вершиною чесності. Найглибший слід у душі свого вихованця залишає той, хто зумів розбудити почуття людської гідності, той, хто змусив маленьку людину задуматися над сенсом власного життя [6, 182].

Дуже тонке, складне й нелегке в моральному вихованні – це домогтися того, щоб кожний вихованець робив добро, приносив радість товаришеві, щоб у цій душевній творчості народжувалася потреба в людині, – щира, глибока прихильність учнів один до одного. Навчити робити добро людині – в цьому частина педагогічної майстерності [6, с.194].

Ш.О.Амонашвілі розробив основи гуманно-особистісної педагогіки, яка ґрунтується на вимірах духовності. Створив філософію освіти, покликану забезпечити «розвиток дитячого життя за допомогою самого життя», що розкриває такий духовний аспект педагогічних понять: школа – це сходинки зростання духовності людини, які містяться в душі вчителя – носія Світла; сенс гуманної педагогіки – спрямовувати духовне пізнання дитини на розкриття в собі власного призначення (життєвої місії, сенсу власного життя). Амонашвілі розробив педагогічну систему «Школа Життя», в якій втілено принципи гуманно-особистісної педагогіки; її метою є виховання гідної особистості [2, с.21].

Повага до особистості учня передбачає такі конкретні моральні вимоги до вчителя:

- сприймати учня як особистість;

- толерантно ставитися до думок та почуттів учнів, не вважати їх за негативні тоді, коли вони не збігаються з думками та почуттями вчителя;

- вірити в можливість розвитку особистості учня й висувати до нього високі вимоги;

- бути непримиренним до фактів неповаги людської особистості в дитині;

- самокритично ставитись до своєї роботи; не допускати без дозволу учня будь-якого втручання в його особистий простір.

Повага до учня виявляється у вимогливості до нього. Рівень і характер цієї вимогливості є мірою поваги. А.Макаренко щодо цього говорив: що більше вимог до учня, то більше поваги до нього.

Високі вимоги – дуже важлива моральна норма, яка характеризує ставлення вчителя не тільки до учня, а й до своєї праці. Вимогливість вчителя до себе створює сприятливі взаємини рівності, без яких не може бути справжньої взаємоповаги.

Педагогічна етика передбачає не стільки приховування своїх вад, скільки боротьбу за їх подолання. Усі знають, що й учитель помиляється, що велика кількість найновішої інформації не дозволяє тримати все в полі зору, що й він, як кожна людина, має слабкі риси характеру. Нехай учні знають про те, що й учитель вчиться й щодня працює над собою, поповнює свої знання, стежить за науковими відкриттями. Цілком припустимо, педагог може визнати, що учень в чомусь сильніший за нього (у знанні сучасних гаджетів, комп'ютерних технологій, у музиці), повчитися в нього. Це не тільки не принизить його гідності, а, навпаки, свідчитиме про повагу до своїх вихованців. Природна поведінка вчителя серед учнів зближує його з ними і сприяє формуванню не просто ділових, а справжніх людських взаємин.

Важливою складовою формування моральних стосунків між учителем і учнями є педагогічний такт. Педагогу доводиться мати справу з людьми, яких треба виховувати, змінювати, а вони зі свого боку чинять опір впливу, створюючи різні перешкоди, конфліктні ситуації. І все це він повинен робити так, щоб не втратити поваги з боку учнів. Важливо зважати на особливості конкретних обставин, індивідуальні риси кожного учня.

Педагогічний такт тільки тоді буде дієвим, коли сприятиме створенню найкращих умов для навчально-виховної роботи, оптимального впливу вчителя на дітей, допомагатиме передбачати можливі наслідки дій, викликатиме у школярів довір'я до педагога. Звичайно, не можна залишати без уваги негарний вчинок, відмовлятися від критики. Такт не виключає непримиренності до моральних вад.

Учитель повинен передбачати можливі наслідки своїх слів і вчинків, правильно оцінювати їх. Дуже важливо вміти розрізнати головні й другорядні, усвідомлені та неусвідомлені мотиви поведінки учнів.

Педагогічний такт потрібний учителю в його взаєминах не тільки з учнями, а й з їхніми батьками, із своїми колегами. Щоб бути тактовним, треба навчитися керувати своїми почуттями, здійснювати відповідне психологічне налаштування, щоб можна було критично ставитись до себе, бути чуйним до учнів і свого оточення.

Отже, моральну людину може виховати тільки моральна людина. В процесі виховання на перший план виступає сила особистого прикладу, яка може бути доповнена іншими виховними засобами. В освітньому процесі ціннісні орієнтації виступають як об'єкт діяльності вихователя і самих вихованців. Розвиненість духовності вчителя, засвоєння цінностей учнями є умовою оптимальності морального виховання як основи духовного розвитку особистості.

Література

1. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2001. – №12.-С.34.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание человека / Н.Д. Никандров. //Педагогика. – 1998. – № 4.- С. 46-52.
4. Основні орієнтири виховання учнів 1 - 12-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України (програма) // Практика управління закладом освіти. - 2008. - № 3. - С 7 - 17; № 4. - С.7 - 27.
5. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений ; допущено УМО вузов РФ / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. - М. : Академия, 2003. - 192 с.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. шк, 1976-1977. – Т. 4. С. 393 – 626.